

**Професійна рефлексія як чинник фахового становлення особистості
майбутнього менеджера освітньої галузі**

У статті обґрунтовано сутність та роль професійної (управлінської) рефлексії майбутнього менеджера освітньої галузі; розкрито особливості її розвитку шляхом використання інтерактивних технологій (дидактичних, ділових та ін. ігор, навчальних проєктів, коучинг-практикумів, рефлексивних дискусій, рефлексивної інверсії та ін.), котрі ґрунтуються на застосуванні проблемно-пошукових методів та прийомів; тренінгових технологій тощо.

Ключові слова: *рефлексія, професійна рефлексія, професійне становлення, самовизначення, самовдосконалення майбутнього менеджера освітньої галузі.*

**Профессиональная рефлексия как фактор профессионального становления
личности будущего менеджера сферы образования**

В статье обоснована сущность и роль профессиональной (управленческой) рефлексия будущего менеджера сферы образования; раскрыты особенности её развития путем использования интерактивных технологий (дидактических, деловых и др. игр, учебных проєктов, коучинг-практикумов, рефлексивных дискуссий, рефлексивной инверсии и др.), которые основываются на использовании проблемно-поисковых методов и приемов; тренинговых технологий и т.п..

Ключевые слова: *рефлексия, профессиональная рефлексия, профессиональное становление, самоопределение, самомоусовершенствование будущего менеджера сферы образования.*

**Professional reflection as a factor of professional formation of the future
educational sector's manager personality**

In the article the essence and role of the professional (management) reflection of the educational sector future manager substantiated; the features of its

development through the use of interactive technologies revealed (teaching, business and others games, educational projects, coaching, workshops, discussions, reflective, reflective inversion et al.), which are based on the use of problem-search methods and techniques; training technologies and others.

Keywords: reflection, professional reflection, professional development, self-improvement of the educational sector future manager.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Система вітчизняної освіти та наукові розвідки педагогічної науки визначається пріоритетними тенденціями розвитку сучасного суспільства, для якого притаманні процеси глобалізації, інтеграції, децентралізації, економічної та демографічної нестабільності. Сьогодення за таких умов вимагає від людини спроможності самостійного пошуку і прийняття рішень в складних життєвих ситуаціях, професійної компетентності, конкурентоздатності на ринку праці. Характерним є звернення уваги до соціальної значущості професії менеджера освітньої галузі як професійного управлінця. Важливе місце у процесі його становлення як фахівця та у подальшій професійній діяльності надають рефлексії, а саме професійній рефлексії.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... У наукових працях з проблем професійної підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі розвиток професійної рефлексії розглядається переважно: з позиції теорії психічного розвитку як важливий компонент самосвідомості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, С. Рубінштейн та ін.); у контексті освітнього процесу як виявлення сприймання і розуміння в системі "вчитель - учень" (О. Бодальов, В. Бондар, А. Карпов, М.Марусинець та ін.); у аспекті професійного становлення педагога як формування його майстерності, здібностей, професійної компетентності (Г. Бізяєва, І. Зімня, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, О. Савченко, Я. Смірнова та ін.); як вивчення закономірностей формування у педагога комунікативних умінь і навичок (І. Зязюн, В. Кан-Калик, О.Кравців, Т. Яценко та ін.). Проте питання

зумовленості рівня розвитку професійної (управлінської) рефлексії рівнем особистісної рефлексії під час професійного становлення ще не стало предметом спеціального аналізу. Мета статті полягає у розкритті особливостей розвитку професійної рефлексії як чинника фахового становлення майбутнього менеджера освітньої галузі у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу... Реформування національної системи освіти у контексті євроінтеграційних процесів потребує переосмислення концептуальних підходів до змісту і структури професійної підготовки майбутніх фахівців. Відповідно професійна підготовка майбутніх фахівців має бути спрямована на створення умов розкриття його творчого потенціалу, сприяння професійному становленню тощо. Адже за твердження М. Савчина саме активна рефлексія зумовлює наповнення професійного становлення творчим й особистісно орієнтованим змістом [6].

Сучасна професійна підготовка педагогів - менеджерів освітньої галузі визначається впровадженням таких підходів: як суб'єктного, що передбачає поступове переведення студента в суб'єкта навчальної взаємодії і суб'єкта власної професійної діяльності і саморозвитку (Є. Белозерцев, В. Болотов, О. Дубасенюк, О. Кучерявий, Л. Мітіна, В. Новічков, А. Орлов, О. Пехота, В. Семиченко, Т. Тихонова та ін.); акмеологічного, який доводить, що розвиток професіоналізму особистості передбачає гармонійність Я-ідеального, Я-теперішнього і Я-майбутнього; адекватність Я-теперішнього обумовлюється розвиненою системою самооцінки, самоконтролю, рефлексією, тоді як Я-ідеальне та Я-майбутнє за умов реалістичної та адекватної оцінки людиною своїх можливостей, є стимулом для її особистісного розвитку (Н. Кузьміна, Л. Мітіна, О. Реан та ін.); аксіологічного, що зумовлює розвиток професіоналізму (професійної свідомості, ментальності, творчого самовизначення) на основі актуалізації та збагачення ціннісно-сміслової сфери майбутнього педагога шляхом перенесення акцентів з технократичних тенденцій на формування ціннісних домінант (І. Багаєва, Н. Гузій, І. Ісаєв, В. Сериков та ін.); мотиваційного, який полягає в пошуку такого психолого-

педагогічного механізму стимулювання, який забезпечує ефективність педагогічної (управлінської) діяльності всіх учасників освітнього процесу, що дозволяє здійснити основну функцію: бути організуючим і стимулюючим початком у становленні майбутнього фахівця (В. Лазарев, П. Третьяков, І. Шалаєв, Т. Шамова та ін.); рефлексивного, що орієнтований на розвиток у майбутнього фахівця освітньої галузі власної професійної і суб'єктної позиції на основі рефлексії щодо результатів процесу навчання, власної діяльності і особистісно-професійного розвитку (В. Болотов, В. Дикань, В. Желанова, В. Семиченко, Г. Фахретдінова та ін.) тощо.

Зважаючи на зазначене можна констатувати виділення у низці підходів до обґрунтування змісту професійної підготовки менеджерів освіти рефлексивний, який дозволяє у іншому аспекті розкривати це питання і потребує вивчення. Адже визначальну роль у процесі професійного становлення й особистісного зростання майбутнього фахівця відіграє рефлексія – базовий механізм саморегулювання його освітньої діяльності й формування фахово зорієнтованого мислення.

Рефлексія має різну інтерпретацію у наукових джерелах. У довідниковій енциклопедичній літературі рефлексія розглядається як розумовий розвиток, спрямований на пізнання людиною самої себе (поведінки, дій і вчинків, психічних станів, почуттів, здібностей, характеру та інших властивостей особистості). Тому у загальнопсихологічному розумінні рефлексія (від лат. *reflexio* – вигин, відображення) - осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального й індивідуального способу існування. Вчені тлумаченню цього феномену надають більш ширше. Так Г. Щедровицький визначає рефлексію, по-перше, як процес і структуру діяльності і, по-друге, як механізм природного розвитку діяльності. Механізмом виникнення рефлексії буде формування в заданих іншим суб'єктом ситуацій розриву предметної дії [11]. На думку науковця рефлексію необхідно розвивати за умови застосування технології організації колективної мислєдіяльності, яка реалізується в організаційно-діяльнісних іграх [10]. Адже

рефлексія буде спрямована на оцінювання власної системи умінь, зокрема майбутньої професійної діяльності.

Особливість рефлексії педагогічної діяльності дослідниця М. Марусинець визначає наявністю двох суб'єктів діяльності - учня як об'єкта діяльності учіння і водночас суб'єкта пізнання та вчителя як суб'єкта навчальної діяльності і водночас об'єкта пізнання з боку учня. На її думку рефлексія є основним механізмом педагогічної взаємодії, процесу рефлексивного управління діяльністю учнів, що може реалізуватися за певних умов, коли, з одного боку, вчитель буде уявляти й осмислювати картину внутрішнього світу учня, з другого - регулювати активність учня і власну самоактивність з метою розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу [5].

Професійна рефлексія передбачає спрямованість педагога на аналіз своєї діяльності: він може відрізнити себе від своєї діяльності, протиставити її собі як об'єкт, зробити діяльність предметом перетворення й розвитку. Отже, адекватні уявлення дозволяють сформулювати реалістичні особистісно-професійні стандарти, програми розвитку та саморозвитку, побудувати гармонійну та продуктивну систему професійних взаємодій та стосунків [1, с.275].

Адже, як стверджує О. Кравців, рефлексії притаманні такі феноменологічні характеристики:

- 1) функція вдосконалення;
- 2) усвідомленість протікання рефлексивних процесів;
- 3) здатність рефлексії виступати в якості моменту розвитку будь-якої діяльності та її суб'єкта;
- 4) предметність, тобто спрямованість процесів рефлексії на певний ідеальний об'єкт свідомості (пам'ять, мислення, знання, стиль діяльності тощо).

Дослідниця наголошує, що рефлексивні процеси реалізуються на різних рівнях: поведінковому, афективному, когнітивному і є основою розвитку педагогічної діяльності. Професійна рефлексія за її розумінням - це осмислення, оцінка та перетворення особистого досвіду професійної діяльності у контексті цілісної життєдіяльності, поглиблення знань про свою професійну

діяльність, про світ, про інших людей, а відтак побудову нового образу себе як професіонала. Найвищою формою рефлексії вважає таку, що забезпечує осмислення людиною самої себе як структурного компонента тієї чи іншої системи і полісистемного буття загалом, оскільки рефлексія є найважливішим засобом оптимізації індивідуального буття людини, самоорганізації та самореалізації особистості [3].

У процесі педагогічної діяльності рефлексія забезпечує можливість здійснення саморозвитку, коригування власних дій, відносин у суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Ураховуючи зазначене, доцільно акцентувати увагу на необхідності формування професійної рефлексії майбутніх фахівців як неодмінної умови їхнього професійного становлення.

Професійну рефлексію Я. Смірнова визначає як специфічну діяльність, механізм особистісно-професійного розвитку педагога, умову та інструмент неперервного професійного зростання педагогічних кадрів, що являє собою процес пошуку способу, засобу мінімізації суперечності, яка виникла між зазною потребою, усвідомленою можливістю її задоволення та існуючими особистісними смислами.

Вчена переконана, що ефективність розв'язання суперечності обумовлена рівнем сформованості і узгодженості наступних модальностей професіонала як цілісності: особистісного потенціалу «можу», сфери цілеусвідомлення «хочу», смислової сфери «повинен», сфери компетентностей «вмію», сфери цілездійснення «досягаю результату». Вона підкреслює, що модальність «знаю» є додатковою відносно кожної з решти, а поетапність і внутрішній зміст формування та узгодження означених модальностей визначає алгоритм, що представляє собою певну послідовність дій, які реалізуються в системі післядипломної педагогічної освіти й орієнтовані на розвиток професійної рефлексії педагогів [8]

Досягнення сучасної педагогічної практики представлені низкою методик, котрі схарактеризовані рефлексивними ознаками, серед них інтерактивні (дидактичні, ділові та ін.. ігри), навчальні проекти, коучинг-

практикум, рефлексивні практикуми (рефлексивна дискусія, групова рефлексія, рефлексивний полілог, рефлексивний тренінг, рефлексивна інверсія та ін), котрі ґрунтуються на використанні проблемно-пошукових методів та прийомів (проблемно-евристичного, контекстного, проектного, ситуаційного навчання), тренінгові технології роботи в малих групах та ін., орієнтованих на діалогічну суб'єкт-суб'єктну взаємодію, колективну миследіяльність, творчу співпрацю, розвиток рефлексивної діяльності.

Науковці наголошують, що рефлексія створює передумови для переосмислення і перетворення викладачами своєї професійної діяльності і сформованих способів її реалізації; вона виявляє себе як провідний особистісний механізм становлення відносин суб'єктності та самореалізації викладачів як суб'єктів освітньої діяльності [4]. Певне узгодження з такою точкою зору спостерігається у наукових розвідках І. Семенова, С. Степанова, які підкреслюють, що рефлексивний розвиток можливий у спільній творчості за допомогою практикумів, що передбачають рефлексивні дискусії, групову рефлексію, тренінги тощо [7; 9]. Рефлексія суб'єктів взаємодії спрямовується на самооцінювання системи умінь.

Водночас доцільно зазначити, що недостатнє або взагалі не використання рефлексивного механізму створює бар'єри в професійній діяльності менеджерів освітньої галузі щодо суб'єктності стосунків учасників освітнього процесу і розвитку рефлексивної свідомості. Тому у фаховій підготовці менеджерів освіти набуває провідної ролі розвиток професійної рефлексії як особистісної якості, властивості мислення, умови, необхідної для творчої самореалізації та професійного становлення., яка забезпечує:

- здатність суб'єкта реконструювати й аналізувати побудову своєї думки, визначати її склад і структуру та шляхом об'єктивації втілювати в життя;
- пошук нового знання всередині себе, завдяки чому забезпечується самопізнання;
- аналіз мислення та самоконтроль за розумовими стратегіями;

- розмежування й диференціацію явищ, причини яких лежать всередині і поза суб'єктом.

Має місце твердження, що рефлексивна діяльність щодо змісту і структури засвоєних знань стає умовою їх ефективного використання у розв'язанні професійних задач творчого характеру. За цих умов професійна рефлексія стає механізмом усвідомлення теоретико-методологічних засад професійного самовизначення й становлення майбутнього менеджера освітньої галузі, умовою створення програм і технологій розвитку його професійної культури.

Водночас, студіювання та аналіз матеріалів різних наукових джерел і досвіду фахової підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі засвідчує, що її існуюча модель визначається формуванням освітнього простору, у якому домінує когнітивна складова. При цьому не повною мірою здійснюється стимулювання діяльнісно-творчої (культуротворчої) активності магістрів, мотивація до самопізнання, самовдосконалення, розвитку особистісної рефлексії, яка зумовлює розвиток професійної. За таких умов освітній процес вибудовується на пріоритетному використанні системи традиційних методів та форм навчання, котрі не дозволяють усвідомити та визначити цілі у відповідності до певної навчальної проблемної ситуації, адаптованої до майбутньої фахової галузі, здійснити самооцінку набутих професійних вмінь, навичок і співставити із вимогами за такої ситуації та ін. Тому є доцільним розроблення нових підходів і впровадження інноваційних моделей до професійної підготовки майбутніх менеджерів освіти, котрі орієнтовані на розвиток професійної рефлексії як чинника вдосконалення управлінської діяльності. Розвитку рефлексії сприятимуть такі умови:

1. наявність зворотного зв'язку (оцінка оточуючих, надана у вербальній і невербальній формі);
2. здатність зіставлення себе з іншими;
3. навички самостереження за власними процесами (мисленнєвими, чуттєвими, діяльними), що уможливають самоуправління;

4. вміння порівнювати образи «Я – реальне» та «Я – минуле».

Взявши до уваги вище викладене, рефлексія спрямована на самопізнання, самовдосконалення особистості, є провідним механізмом, який визначає процес професійного становлення під час фахової підготовки майбутнього менеджера освітньої галузі та забезпечує:

- здатність суб'єкта визначати структуру своєї діяльності (різних її видів), аналізувати, реконструювати, упроваджувати у життєдіяльність;
- самопізнання шляхом, пошуку нового знання всередині себе;
- спроможність аналізувати процеси мислення та самоконтролю у відповідності розумових стратегій;
- формування вміння розмежовувати й диференціювати об'єктивні та суб'єктивні явища, причини.

Таким чином, рефлексію можна схарактеризувати якісними властивостями: ступенем розгорнутості, глибини, ретельністю аналізу, систематизованості та узагальненості міркувань та висновків, усвідомлення та осмислення суб'єктом своєї діяльності, частотою використання аналізу об'єктивних подій, явищ. Процес рефлексії індивідуальний, він проявляється у суб'єктивній інтелектуальній творчій активності, яка часто розгортається в умовах колективної мислєдіяльності і передбачає критичну реконструкцію об'єктивної дійсності, у тому числі професійної діяльності.

Науковці пов'язують ефективність професійної діяльності фахівців, зокрема менеджерів освітньої галузі, із професійною самореалізацією, самовдосконаленням, подальшим професійним становленням (О. Балл, О. Бондар, М. Варбан, В. Міхєєв, О. Савченко та ін.) Зважаючи на зазначене, спостерігається зумовленість професійної діяльності і рівнем виявлення рефлексії. Професійне самовдосконалення майбутніх фахівців слід розуміти як процес, що здійснюється пріоритетно на засадах системного та особистісного підходів на різних взаємопов'язаних рівнях – соціально-особистісному, рефлексивно-особистісному і предметно-операційному. Як вважає Л. Квіткіна, психологічний механізм самовдосконалення як низка осмислених творчих актів

при вирішенні студентом завдань безпосередньо функціонує на рефлексивно-особистісному і предметно-операційному рівнях [2].

Висновки... Таким чином, зміни відповідно до сучасних суспільних вимог щодо професійної підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі зумовлюють процес її оптимізації шляхом впровадження інноваційних педагогічних технологій у вищій школі на засадах розвитку суб'єктності та рефлексивності майбутніх фахівців. Процес рефлексивного навчання передбачає рефлексію процесу розвитку умінь самоосвітньої діяльності, усвідомлення власних дій та дій суб'єктів взаємодії. У результаті чого відбувається професійне становлення на ґрунті нового педагогічного (управлінського) досвіду. Процес рефлексивного навчання (професійної підготовки) майбутнього фахівця передбачає усвідомлення свого Я, досвіду, власних дій та дій інших суб'єктів взаємодії.

Спираючись на зазначене, професійну рефлексію визначаємо як інтегральний чинник професійного становлення майбутнього фахівця, що визначається специфікою особистісних та професійних здібностей, рівнем володіння фахових вмінь та навичок управлінця, котрі забезпечують усвідомлення, переосмислення і творче виявлення особистісного досвіду й фахової діяльності у розв'язанні проблемних ситуацій, що виникають у процесі професійної підготовки та майбутньої фахової діяльності. У зв'язку з цим подальші наукові розвідку можуть бути спрямовані на визначення педагогічних умов професійної підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «Модек», 2004. – 752с.
2. Квиткина Л. Г. Научное творчество студентов: роль научно-исследовательской работы в повышении качества подготовки специалистов : [монография] / Л. Г. Квиткина.-М.: Издательство МГУ, 1982.–107 с

3. Кравців О. Професійна рефлексія викладача та педагогічне спілкування: структурно-системний аналіз [Електронний ресурс] / О.Кравців. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2010_82_1/kravciv.pdf.
4. Лушпаева Е.В. Развитие рефлексии в общении средствами социально-психологического тренинга: автореф. дис. на соискание ученой степени канд.психол. наук спец. 19.00.05 – "Социальная психология" / Е.В. Лушпаева. – М., 1989. – 20 с.
5. Марусинець М. Професійна діяльність педагога: рефлексивний аспект / [Електронний ресурс] / М. Марусинець.– Режим доступу : http://http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/43_1/visnuk_4.pdf.
6. Савчин М.В. Педагогічна психологія: навч. посібник / М.В. Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 424 с.
7. Семенов И. Н. Типы взаимодействия наук и методологические ориентации в психологии творчества рефлексии / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Наука о человеке. – М. : ИП РАН, 1989. – 160 с.
8. Смірнова Я. Особливості розвитку професійної рефлексії вихователя дошкільного навчального закладу в системі післядипломної освіти [Електронний ресурс] / Я. Смірнова. – Режим доступу : <http://www.ird.npu.edu.ua/files/smirnova.pdf>.
9. Степанов С. Ю. Психология творческой уникальности человека / С. Ю. Степанов. – М. : ИП РАН, 1998. – 202 с.
- 10.Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г. П. Щедровицкий. – М., 2005. – 800 с.
- 11.Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. - М., 1995. - 250 с.

**Professional reflection as a factor of professional formation of the future
educational sector's manager personality**

Keywords: reflection, professional reflection, professional development, self-improvement of the educational sector future manager.

The article emphasizes the importance of the specialist becoming process and in further reflection of his professional activities, such as professional reflection.

Study of scientific papers showed that training teachers - managers of the educational sector defined the implementation of approaches: subjective, acmeological, axiological, motivational, reflexive and others. Within the reflective approach the professional reflection is considered as a condition of professional formation of future specialists. Reflection provides: the ability of the personality to determine the structure of its activity (of different kinds), to analyze, to reconstruct, to introduce livelihoods; the self-knowledge, searching the new knowledge within itself; the ability to analyze the processes of thinking and self-control in accordance mental strategies; the ability to form the differentiation and distinguish between objective and subjective phenomena cause.

Nomination of social requirements for the implementation of future educational sector managers training in accordance necessitate its optimization through the implementation of innovative educational technologies on the basis of subjectivity and reflectivity, including interactive technologies (teaching, business and others games, educational projects, coaching, workshops, reflective workshops (reflective discussions and polylogues, reflexive training, reflective inversion and others), which are based on the use of problem-search methods and techniques; training technologies work in small groups and others focused on dialogical subject-subject interaction, collective intellectual activity, creative collaboration, the development of reflective activity. The process of reflective learning (training) provides future professional awareness of who I am, experience, their own actions and the actions of other interactions.

Корольова І.І. Професійна рефлексія як чинник фахового становлення особистості майбутнього менеджера освітньої галузі / І.І. Корольова // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Випуск №72, т.1.– Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 106-110.